

the political culture of contemporary Ukraine is in the process of becoming and had not yet received stable shape; the Ukrainian society as a whole has a considerable reserve for the growth of civil sector; civil society is potentially active and wants to change Ukraine.

Key words: political participation, civil society, civic consciousness, social and political practices, political culture.

© Сушій О. В.

З. Ф. Сіверс

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ТА НАСТАНОВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ЩОДО ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Стисло формулюються основні обмеження, властиві розумінню і поясненню політико-правової свідомості з позиції класичної раціональності. Аналізуються особливості тлумачення політико-правової свідомості в контексті концепції соціальних уявлень, дається визначення політико-правової свідомості та характеризується її “наявний стан”. Наводяться дані емпіричного дослідження соціальних уявлень та настановлень молоді щодо політико-правових інститутів. Здійснюється порівняльний аналіз мотивації респондентів у виборі політичної орієнтації, уявлень про соціальну справедливість у виділених групах, уявлень про актуальні політико-правові потреби (особисті і громадян країни), ступеня довіри до політико-правових інститутів, особистого досвіду політико-правової активності та наявних сценаріїв дій у політико-правових ситуаціях у представників різних груп.

Ключові слова: соціальні уявлення, соціальні настановлення, політика, право, політико-правова свідомість.

Проблема. Глибинні трансформації, які відбулися протягом останніх десятиліть в українському суспільстві, проголошення курсу на побудову правової, демократичної держави актуалізували науковий дискурс щодо політичної та правової свідомості громадян, особливо молоді. Сьогоднішній соціально-політичний контекст впливає на активізацію теоретико-правових, філософських, політологічних, соціологічних, психологічних досліджень, у яких простежується пошук нових наукових парадигм, нових підходів до вивчення феноменів правової і політичної, а останнім часом і політико-правової свідомості.

Феномен політико-правової свідомості перебуває на перетині юриспруденції, політології, філософії, соціології, психології та інших соціально-гуманітарних наук. Цей факт уже не потребує окремого визнання. Однак усе ще актуальною залишається необхідність підтвер-

дження зв'язків та взаємодоповнень наукових результатів, отриманих фахівцями різних галузей наукового знання в цій царині. Такий підхід буде сприяти більш ефективному науковому пошуку, а головне – практичному вирішенню нагальних питань становлення політико-правової свідомості та політико-правової культури громадян.

Здійснюючи аналіз політичної та правової свідомості як форм суспільної свідомості, науковці характеризують правову і політичну свідомість із формальної (структурно-функціональної) позиції та під кутом зору її змісту. При цьому під формою вони розуміють елементи свідомості: ідеї, погляди, почуття тощо – і сторони: ідеологію, психологію, теоретичну і буденну свідомість. Цілком очевидно, що ці елементи і сторони мають універсальний для всіх форм суспільної свідомості характер, а визначена система функцій, які реалізуються в політичній та правовій свідомості, є аналогічною.

На перший погляд здається, що ця проблема розв'язується за рахунок аналізу змісту політичної та правової свідомості (під змістом розуміють певну предметну галузь – політику, право, мораль тощо). Але такий підхід не дає можливості визначити специфіку лише правової або лише політичної свідомості. Адже вказівка на те, що предметом правосвідомості є право, а політичної свідомості – політика, практично не дає нічого в розумінні специфіки цих видів свідомості (а в буденній свідомості людини вони взагалі зливаються).

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що сьогодні дослідники усе ще намагаються осмислити і пояснити політико-правову свідомість з позиції класичної раціональності. Очевидно, що такі підходи не можуть дати відповідь, наприклад, на питання: чому, незважаючи на значний прогрес в оновленні законодавства, демократизації суспільства, зростає правовий нігілізм, а дещо навіть надмірна політизація суспільства не приводить до свідомої політичної активності та політичної участі громадян, зокрема молоді, і формування громадянського суспільства. Значно продуктивнішим є, на наш погляд, аналіз ще однієї сторони (одиниці) змісту свідомості. Ідеться про аналіз смислових одиниць свідомості та значень, які є ядром цього змісту і крізь призму яких відбувається сприймання суб'єктом навколишнього світу та самого себе.

Мета статті: на основі результатів емпіричного дослідження конкретизувати тлумачення політико-правової свідомості в контексті концепції соціальних уявлень, обґрунтувати визначення політико-правової свідомості та охарактеризувати її “наявний стан”.

Упродовж останніх трьох років наукові співробітники лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України працюють над розробленням концепції соціально-психологічних чинників становлення політико-правової свідомості молоді. В основі концепції лежить аналіз буденної політико-правової свідомості не просто як стихійного, емоційного знання про політику і право, а як певним чином організованого і структурованого уявлення про політико-правові інститути, політико-правовий контекст, ставлення до них та наявність сценарію дій у вирішенні політико-правових ситуацій [1; 4; 5].

Буденна політико-правова свідомість становить особливий інтерес, оскільки саме вона відображає не загальні поняття політики і права, а всю розмаїтість смислових індивідуальних контекстів. На основі цих уявлень вибудовуються взаємовідносини між людиною і державою, людиною і суспільством.

Подальше представлення в цій публікації частини наших емпіричних досліджень потребує деяких пояснень, аналізу вихідних ідей та уточнення понятійного апарату.

Методологічною основою нашого дослідження стала концепція соціальних уявлень С. Московічі, в якій соціальні уявлення розуміються як своєрідна форма буденної свідомості. Московічі вважає, що соціальний суб'єкт є активним у своїй пізнавальній діяльності, за допомогою уявлень він відтворює об'єкти, людей, події навколишнього світу. Тобто соціальні уявлення є *способом інтерпретації та осмислення* повсякденної реальності, *формою соціального пізнання*, яка передбачає когнітивну активність індивідів і груп, що дає їм змогу фіксувати власну позицію щодо значущих ситуацій, подій, повідомлень, об'єктів. Таким чином, уявлення – це не простий “зліпок” з навколишнього світу, а продукт і процес активного соціально-психологічного відтворення дійсності. В уявленнях поєднуються атрибути образу і поняття, вони трактуються як узагальнювальні символи, знак певного суспільного явища, як система інтерпретацій, система класифікації і типології особистостей та подій [2; 3].

З огляду на таке методологічне настановлення ми розуміємо *політико-правову свідомість як систему уявлень людини про інститути держави і права та комплекс соціальних настановлень щодо них*. Іншими словами, наявні в суспільній свідомості уявлення людей про зразки та норми, які повинні регулювати стосунки в суспільстві, настановлення щодо правових та державних інститутів (на основі порівняння з певними нормами та очікуваннями справедливості) є структурними одиницями політико-правової свідомості. А наявний *стан політико-правової свідомості* можна визначити як *ступінь актуалізації комплексу політико-правових*

уявлень (знань, досвіду, ставлень) та певних сценаріїв дій у вирішенні конкретних політико-правових ситуацій.

Попередні теоретико-емпіричні дослідження дали нам змогу виділити індивідуальні системи значень (понять), що відображають сутність політики і права в буденній свідомості: *свобода* як усвідомлення прав у певній соціальній реальності (визнання самоцінності особистості); *справедливість* як ціннісні орієнтири політики і права; *довіра* як очікування добропорядності, добросовісності, відповідальності, дотримання зобов'язань; *державна і влада* як уявлення про забезпечення основних прав і свобод громадянина; *закон* як безпека (усвідомлення захищеності) тощо. Отож *предметом* нашого дослідження стали уявлення молоді про політико-правові інститути держави, настановлення щодо них та актуальні політико-правові потреби.

Основні *гіпотези* дослідження: 1) між групами з різною політичною орієнтацією існують відмінності в політико-правовій свідомості, пов'язані з різним розумінням співвідношення основних функцій та ролі законів і державної влади в справедливій організації суспільного життя; 2) уявлення людей про "справедливе-несправедливе" у сфері політико-правових відносин пов'язані в їхній свідомості з конкретними політико-правовими настановленнями (ставленням до законів і прав) та політичними поглядами (настановленнями щодо держави взагалі і форми політичного устрою зокрема), а також належністю до певної соціальної групи.

Відповідно до мети та завдань емпіричного дослідження було розроблено анкету. Для її створення ми використали положення Загальної декларації прав людини, в якій найбільш повно відображено основні права і свободи.

А саме:

- природні права людини (свобода совісті, свобода думки та слова, право на вільне пересування, на особисту свободу і недоторканність);
- соціально-економічні права і свободи (на приватну власність, працю, достатній рівень життя, освіти, медичне обслуговування, вільний доступ до інформації);
- політичні права (на участь в управлінні державою, свободу об'єднань, свободу демонстрацій, рівність усіх перед законом).

Перед досліджуваними ставилося завдання здійснити рангування зазначених прав і свобод за ступенем значущості. Рангування здійснювалося двічі: за ступенем значущості особисто для себе та для середнього громадянина країни.

За результатами рангування було виокремлено два образи сприймання актуальних політико-правових потреб: індивідуальний та

соціальний політико-правовий. Оскільки соціальний політико-правовий образ передбачає політичну оцінку значущості прав і свобод (рангуються права і свободи відповідно до своїх уявлень про їхню цінність для громадян нашої країни, тобто уявлень про актуальність і першочерговість їх реалізації), то ми вважаємо, що його можна розглядати як образ індивідуальної політико-правової програми досліджуваного.

Залежно від предмета аналізу всі запитання анкети можна розділити на чотири блоки:

1) запитання, спрямовані на з'ясування політичної орієнтації – уявлення досліджуваного про найкращу форму політичного устрою;

2) запитання, що з'ясовують уявлення про основні принципи соціальної справедливості, на яких базується правова, демократична держава;

3) запитання, що виявляють ставлення до держави і політичної влади та їхньої ролі в житті суспільства (ці запитання також утворюють шкалу “довіри-недовіри”; коли досліджуваний вибирає варіант відповіді на запитання, йому присвоюється 1 бал; у сумі він набирає певну кількість балів у діапазоні від -4 до +4, де негативне значення відповідає недовірі, позитивне – довірі, а нульове значення – проміжному значенню);

4) запитання, що дають змогу визначити уявлення про актуальні політико-правові потреби “узагальненого” громадянина країни та власний досвід у сфері політико-правової активності.

Дослідження проводилося на вибірці в 175 осіб (50 – учні ЗНЗ, 57 – студенти ВНЗ гуманітарного профілю, 68 – студенти ВНЗ юридичного профілю). Вік респондентів був від 14 до 21 року. Серед опитаних були особи як жіночої (91 особа), так і чоловічої (84) статі.

Було проведено кількісний і якісний аналіз результатів дослідження. Кількісний передбачав аналіз рангових уподобань методами математичної статистики (критерій Спірмена, підрахунок частоти виділених одиниць аналізу та оцінка значущих відмінностей – критерії “хі-квадрат” та Стьюдента). Змістовий, якісний, аналіз відповідей на запитання анкети здійснювався методом контент-аналізу.

Аналіз відповідей респондентів показав, що бажаною формою політичного устрою для досліджуваних є республіка, але різні її види: президентська (72 особи) і парламентська (96 осіб). Нечисленна група – 7 осіб – обрала як найбільш прийнятну форму правління диктатуру. Свій вибір ця група мотивувала тим, що на даному етапі розвитку нашої країни вона зможе забезпечити найкращі результати.

На основі результатів якісного аналізу відповідей у виділених групах було складено узагальнений опис характерних ознак для кожної групи – групові портрети, які далі ми порівнювали між собою.

Порівняльний аналіз мотивації вибору політичної орієнтації

1. *Президентська республіка.* Досліджувані, які зробили свій вибір на користь президентської республіки, наводять такі аргументи:

- влада є персоніфікованою, тож є з кого питати за результати діяльності;
- президент очолює законодавчу і виконавчу гілки влади, а отже, вдається уникнути боротьби між ними;
- виконавча і законодавча гілки влади обираються всенародно – це забезпечує певну стабільність системи (подвійна легітимність виконавчої і законодавчої гілок влади).

2. *Парламентська республіка.* Аргументи прихильників цієї форми правління такі:

- ця форма правління є найбільш демократичною, забезпечує систему противаг між різними гілками влади;
- у парламентській системі правління виконавча влада є колегіальною і перешкоджає концентрації влади в одних руках;
- забезпечує громадянам право на участь в управлінні державою.

Представники кожної групи вважають, що обраний ними спосіб організації політичного устрою є найбільш прийнятним та ефективним для нашої країни. При цьому вони по-різному бачать способи реалізації принципів демократичної держави:

- за президентської республіки – сильна державна влада в руках президента, який очолює парламент;
- за парламентської республіки – верховенство закону в організації суспільних відносин і парламент, який контролюється суспільством;
- за диктатури – сильна державна влада однієї людини, обмежена лише Конституцією.

Порівняльний аналіз уявлень про соціальну справедливість у виділених групах. Запитання другого блоку анкети були спрямовані на з'ясування уявлень респондентів про найбільш характерні ознаки правової демократичної держави (суспільства), які базуються на принципах соціальної справедливості. Аналіз відповідей здійснювався на основі уявлень про: а) ознаки правової демократичної держави; б) обов'язки держави щодо громадян; в) соціальну справедливість; г) політико-правові свободи.

Представники всіх груп як основні ознаки правової демократичної держави виділяють верховенство права, забезпечення соціально-економічних прав, гарантування прав і свобод особистості. Разом з тим групи відрізняються кількістю наведених у відповідях ознак, що характеризують демократичні інститути держави. Так, у групі парламентських республіканців спостерігається більша кількість власне

демократичних ознак: верховенство закону і рівність усіх громадян перед законом; розподіл між гілками влади і сильне громадянське суспільство; плюралізм і толерантне ставлення до інших; особиста свобода і невтручання держави в особисте життя тощо.

Натомість президентські республіканці основну роль відводять сильній державі як гарантові правопорядку і захисту. Основну ознаку демократичності вони вбачають у вільних виборах президента, якому громадяни делегують більшість повноважень в управлінні державою.

Аналіз інтерпретацій респондентами поняття “соціальна справедливість” свідчить про його збіг з поняттям “демократична держава”. Таке розуміння притаманне представникам усіх виділених груп. А проте існують деякі відмінності в інтерпретаціях поняття “соціальна свобода”. Так, представники групи парламентських республіканців виявляють більшу відданість принципам особистої незалежності та автономності, а президентські республіканці основну роль відводять правовим свободам.

У результаті *інтерпретації уявлень про обов’язки держави щодо громадян* було встановлено, що ці уявлення повністю збігаються з уявленнями респондентів про демократичну, правову державу. Однак респонденти не повністю довіряють (група парламентських республіканців) або довіряють лише частково (республіканці президентські) політико-правовим інститутам держави та не мають власних сценаріїв захисту прав і свобод, сценарію вирішення проблем у політико-правовій сфері за допомогою традиційних (для демократичної держави) способів активності.

Порівняльний аналіз уявлень про актуальні політико-правові потреби (особисті і громадян країни) та власний досвід політико-правової активності. Особистий досвід у сфері політико-правової активності виявився однаково недостатнім у респондентів усіх груп. Лише чверть респондентів мають досвід захисту своїх прав. При цьому переважна їх більшість (понад 75%) зазначає, що має досвід утиску власних прав або прав своїх рідних і знайомих. Основну частину таких утисків становлять порушення прав в економічній сфері (удвічі частіше на них вказують президентські республіканці). Приблизно однаковим в обох групах є інший спектр особисто пережитих утисків прав: фізичне насилля, втручання в особисте життя, репресії (з боку адміністрації навчального закладу) щодо “вільнодумства”, нав’язування цінностей. Представники групи парламентських республіканців частіше звертають увагу на утиски гендерних прав, прав національних меншин, на нерівність прав громадян перед законом (судом), а також на безконтрольність чиновників та працівників правоохоронної сфери.

На рівні уявлень про актуальні політико-правові потреби громадян країни та про свої особисті в обох групах називався приблизно однаковий перелік прав. Найвищі рангові позиції в групі президентських республіканців (отримані в результаті підрахунку частоти згадувань певних прав) займає цілий комплекс прав: на належний життєвий рівень, приватну власність, на працю, медичне обслуговування. У групі парламентських республіканців значне місце відводиться природним правам: на особисту недоторканність, на невтручання в особисте життя, а також на працю. Право на рівність перед законом як демократичне політичне право в групі парламентських республіканців займає першу рангову позицію, а в групі президентських – четверту. А право на участь в управлінні державою називали лише прихильники парламентської республіки (середня рангова позиція).

На рівні уявлень про актуальні політико-правові потреби суттєвої різниці між пересічним жителем країни та особисто респондентом у групах не виявлено.

Представники групи, що виявляє прихильність до парламентської республіки, мають значно більший індивідуальний правовий (усвідомлення порушення прав) і політичний (різні форми політичної участі) досвід. Однак їхній сценарій дій передбачає для вирішення політико-правових ситуацій лише участь у протестах, якщо вони будуть кимось організовані. Прихильники президентської форми правління мають менший перелік порушуваних прав, а основною формою політичної участі вважають участь у виборах.

Результати кількісного аналізу рангових уподобань. Кількісний аналіз рангових уподобань проводився за двома напрямками рангування: за ступенем значущості прав для особистості і за ступенем їхньої значущості для громадян (як їх сприймає досліджуваний). Також визначався середній показник між двома напрямками рангування. Порівняльний аналіз показав, що в групах існують відмінності щодо образів політико-правових потреб для громадян країни ($\alpha=0,05$ за критерієм Спірмена і Т-критерієм Стьюдента) за ранговими уподобаннями прав. Завдяки порівнянню середніх рангових показників між групами, які було отримано як середній результат за двома напрямками ранжування, ми виявили, що представники обох груп однаково оцінюють актуальні політико-правові потреби – як свої, так і громадян країни, однак по-різному бачать способи задоволення цих потреб. Так, парламентські республіканці вважають, що основним способом захисту прав є закон, натомість республіканці президентські більше покладаються на державні органи, зокрема органи правопорядку.

Високий рейтинг в обох групах посідають право на приватну власність та економічні свободи, право на працю, на рівність усіх перед законом, на невтручання в приватне життя, на свободу совісті. За даними сумарного для всіх груп, отриманого як середній показник, групового розподілу найбільш актуальними є комплекс соціально-економічних потреб, право на рівність перед законом та право на особисту свободу і безпеку.

Ми представили в цій статті аналіз лише частини наших емпіричних досліджень. Інші дані, зокрема результати аналізу рангових кореляцій між окремими правами, буде наведено в наступних публікаціях.

Висновки:

1. Основою для з'ясування природи і сутності політико-правової свідомості є змістовий аналіз смислових одиниць свідомості та значень, які становлять ядро цього змісту і крізь призму яких відбувається сприймання суб'єктом навколишнього світу й самого себе.

2. У політико-правовій свідомості представників груп з різною політичною орієнтацією існують відмінності, пов'язані з різним розумінням співвідношення основних функцій та ролі законів і державної влади в справедливій організації суспільного життя.

3. Політико-правова свідомість сучасної молоді орієнтована на демократичну модель політичного устрою.

4. Найбільш актуальними потребами сучасної молоді в політико-правовій сфері є: комплекс соціально-економічних потреб, право на рівність перед законом та право на особисту свободу і безпеку.

5. Молодь не довіряє політико-правовим інститутам держави і не має власних сценаріїв захисту прав та свобод, сценарію розв'язання проблем у політико-правовій сфері за допомогою традиційних (для демократичної держави) способів активності.

Література

1. Духневич В. М. Політико-правова свідомість особистості та становлення громадянської позиції молоді / В. М. Духневич // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 35 (38). – С. 216–230.
2. Московичи С. От коллективных представлений к социальным / Серж Московичи // Вопросы социологии. – 1992. – № 2. – С. 83–97.
3. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / Серж Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 1. – С. 3–14.
4. Осадько О. Ю. Комунікативні чинники розвитку політико-правової компетентності особистості / О. Ю. Осадько // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 2 (16). – С. 389–401.

5. Сіверс З. Ф. Уявлення про справедливість як складова політико-правової свідомості особистості / З. Ф. Сіверс // Юридична психологія. – 2015. – № 1. – С. 32–42.

References

1. Dukhnevych, V. M. (2015). Polityko-pravova svidomist osobystosti ta stanovlennia hromadianskoi pozytsii molodi [Political and Legal Consciousness of Personality and Youth's Civic Position Becoming]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies of Social and Political Psychology], 35 (38), 216–230 (ukr).
2. Moskovichi, S. (1992). Ot kollektivnykh predstavleniy k sotsialnym [From the collective representations to social]. *Voprosy sotsiologii* [Issues of Sociology], 2, 83–97 (rus).
3. Moskovichi, S. (1995). Sotsialnoye predstavleniye: istoricheskiy vzglyad [Social performance: a historical look]. *Psikhologicheskiy zhurnal* [Psychological Journal], vol. 16, no. 1, 3–14 (rus).
4. Osadko, O. Yu. (2015). Komunikativni chynnyky rozvytku polityko-pravovoi kompetentnosti osobystosti [Communicative mechanisms of development person's political and legal competence]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of Political Psychology], 2 (16), 389–401 (ukr).
5. Sivers, Z. F. (2015). Uivlennia pro spravedlyvist yak skladova polityko-pravovoi svidomosti osobystosti [An idea about justice as constituent of political-legal consciousness of personality]. *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology], 1, 32–42 (ukr).

Sivers Z. F. Features of social presentations and attitudes of modern youth towards political and legal institutes

The article deals with understanding and explanation of political and legal awareness of the positions of classical rationality. It is analysed specific features of the interpretation of political and legal consciousness in the context of the concept of social representations, defines the political and legal consciousness and determine its "current state". The data of the empirical research on social perceptions and attitudes of young people towards the political and legal institutions is presented. It was realized a comparative analysis of the motivation of respondents in the choice of political orientation, notions of social justice in selected groups of ideas about current political and legal needs (personal and citizens), the degree of confidence to the political and legal institutions, personal experience of political and legal activity and existing scripting actions in political and legal situations from different groups. Based on quantitative and qualitative analysis of empirical data draws conclusions about the existing differences in the political and legal consciousness in groups with different political orientation related on different understanding of value functions and role of law and government in the fair organizations of social life. And also its concerning to the orientation of political and legal consciousness of modern youth in the democratic political model; the most pressing needs of youth in the political and legal sphere (complex of social and economic needs, the equal rights before the law

and the right to liberty and security); state of mistrust of young people to the political and legal institutions to the state and the lack of their own scenarios in relation to defence their rights and freedoms, the absence of scenarios of problems decision in the political and legal sphere with help of traditional (for democracy) methods of activity.

Key words: social representation, social attitudes, politics, law, political and legal consciousness.

© Сіверс З. Ф.

В. О. Васютинський

ЦІННІСНЕ ПОРОЗУМІННЯ УКРАЇНЦІВ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ДОЛАННЯ БІДНОСТІ ЯК СТИЛЮ ЖИТТЯ

Висвітлене в статті дослідження полягає в оцінці соціально-психологічних ресурсів порозуміння представників різних ціннісних груп і середовищ у сучасному українському суспільстві на основі пояснень причин бідності і засобів її подолання. За основний метод узято проективне моделювання проблемного змісту ціннісних орієнтацій громадян України в просторі сфер життєдіяльності, пов'язаних із поширенням бідності. Узагальнення отриманих даних дало змогу окреслити соціально-психологічний контекст додання бідності як основи ціннісного порозуміння в процесі освітнього, професійного, правового та політичного самовизначення, через набуття соціального капіталу, сімейні стосунки, гендерну взаємодію, вплив міського і сільського середовища, зміну ставлення до здоров'я. Зроблено висновок про соціально-психологічну основу ціннісного порозуміння, зміст якої становлять: активна соціальна позиція, соціальний оптимізм, соціальна відповідальність, поєднання індивідуальних і колективних інтересів, готовність надавати та отримувати допомогу, комунікативна компетентність, виражена оцінка подій колективного життя, комунікативна асертивність, переважання інтернальності над екстернальністю, діяльнісна ефективність, андрогінність, бажання розвиватися, соціально прийнятна амбітність, готовність до здорової конкуренції.

Ключові слова: бідність як стиль життя, соціально-психологічна детермінація бідності, сфери поширення та додання бідності, ціннісно-орієнтаційне самовизначення, ціннісне порозуміння.

Проблема. За результатами дослідження соціально-психологічних чинників подолання бідності як стилю життя, що його виконали науковці лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, ціннісні орієнтації суспільства розглянуто як одну з головних сфер соціально-психо-